

CIBORIJI RANOGA SREDNJEG VIJEKA U KOTORU

P a v u š a V e ž i ć

UDK 73.033 (497.16 - 3 Boka Kotorska) "08/10"

Izvorni znanstveni rad

Pavuša Vežić

Filozofski fakultet u Zadru

U Kotoru postoje dijelovi nekolicine predromaničkih i ranoromaničkih ciborija koji su pripadali liturgijskome namještaju iz stare katedrale te memorije sv. Tripuna i crkve sv. Mihajla. U ovome članku autor obrađuje već objavljene ulomke predromaničkoga ciborija u kome prepoznaje dijelove triju instalacija: oltarskoga ciborija, uz koji navodi i ulomak *fenestrelle confessionis*, i krstioničkoga ciborija uz koji navodi i poznati krsni zdenac, sve skupa vjerojatno iz stare katedrale, te ulomak trećega ciborija za koji nije moguće kazati iz koje crkve potječe. Podržava već uočenu stilsku srodnost tih ulomaka s dijelovima ciborija iz Dubrovnika, Komolca, Prevlake i Ulcinja te sve zajedno pripisuje pretpostavljenoj bokeljskoj radionici i njezinoj produkciji iz prve četvrtine 9. st. na tlu Gornje Dalmacije. Fragmente, pak, ranoromaničkih ciborija u Kotoru pripisuje također staroj katedrali koja je vjerojatno za crkvene reforme tokom 11. st. mijenjala liturgijski namještaj.

Ranosrednjovjekovnim ciborijima u Kotoru već je poklonjena primjerena pozornost u znanstvenoj literaturi. Različiti su autori puno pisali o arkadi s lavovima iz katedrale.¹ Nedavno su otkriveni i dodatni ulomci koje J. Martinović pripisuje istome ciboriju, zajedno sa spomenutom arkadom i onom nad vratima pros-

¹ T. G. JACKSON, *Dalmatia, the Quarnero and Istria*, Oxford 1887, 47; M. VASIĆ, *Arhitektura i skulptura u Dalmaciji*, Beograd 1922, 155; I. STIJEPČEVIĆ, *Katedrala svetog Tripuna u Kotoru*, Split 1938, 65; L. MIRKOVIĆ, *Fragmenat kivorija u crkvi svetog Tripuna u Kotoru*, Starinar, n. s. II, Beograd 1951, 277; J. STOJANOVIĆ-MAKSIMOVIĆ, *O srednjovjekovnoj skulpturi Boke kotorske*, (dalje: Srednjovjekovna skulptura), Spomenik, CIII, n. s. 5., Beograd 1953, 73; LJ. KARAMAN, *O slijedu gradnje katedrale u Kotoru*, Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji (dalje: PPUD) 9, Split 1955, 7; J. KOVAČEVIĆ, *Srednjovjekovni epigrafski spomenici Boke Kotorske II*, Spomenik SAN, br. CV, Beograd 1955, 9; I. PETRICIOLI, *Pojava romaničke skulpture u Dalmaciji*, (dalje: Romanička skulptura),

torije na katu Biskupije.² Potom je M. Nedić-Čanak upozorila na dijelove krune drugoga ranosrednjovjekovnog, zapravo ranoromaničkog ciborija iz katedrale.³ Temeljito analizira sve ulomke njegove krune i ostalih dijelova, kao i pedantnu grafičku rekonstrukciju instalacije u cjelini, Z. Čubrović.⁴ Nedavno sam i sâm imao prilike proučavati dijelove kotorskih ciborija te ustanoviti da arkade i ulomci pripisani onome starijem, predromaničkome, potječu zapravo od tri međusobno stilski vrlo slične umjetnine.⁵ Ovim radom kanim obrazložiti tu spoznaju, ali ujedno potkrijepiti rezultate istraživanja autora koji su i prije mene analizirali kotorske ciborije te već upozoravali na njihovu stilsku i kronološku pripadnost sa skupinom ostalih srodnih na tlu Gornje Dalmacije. Riječ je o ciborijima u Dubrovniku, Komolcu, Prevlaci i u Ulcinju. Na njima izrazite stilske sličnosti ukazuju na produkciju jedne, zacijelo bokeljske klesarske radionice koja je djelovala u prvim desetljećima 9. st., vjerojatno u Kotoru.

Crkva Sv. Marije od Rijeke u Kotoru bila je ranokršćanska trobrodna bazilika. Nad njezinom je srednjom ladom u 13. st. podignuta jednobrodna građevina s kupolom, tzv. *Koledata*, posvećena poslije Blaženoj Ozani Kotorskoj. Ostatke prvotne bazilike s krstionicom u dnu lijevoga broda istražio je i objavio J. Martinović.⁶ Pretpostavio je da su to tragovi prvotne katedrale, čemu bi u prilog govorila ponajviše upravo *piscina*, izvorno križnoga oblika, krsni zdenac koji u kasnoj antici ne bi mogla imati ni jedna među ostalim gradskim crkvama. Zacijelo je u ranome srednjem vijeku zdenac zamijenjen novom kamenicom koju je prema stilskim odlikama moguće datirati u prva desetljeća 9. st. U to su doba Kotorani podalje od stare katedrale, na istočnoj strani grada, podigli memorijalnu kapelu s moćima sv. Tripuna (lat. *Tryphon*). U 12. st., pak, tu su podigli i prostranu romaničku baziliku kao novu katedralu te je godine 1166. posvetili upravo zaštitniku svoga grada, sv. Tripunu.⁷ Zasigurno je tada stara katedrala bila u trošnome

Zagreb 1960, 48-50; (ID., *Od Donata do Radovana*, Zagreb 1990, 55-56); I. PUŠIĆ, *Preromanska dekorativna plastika u Kotoru*, Boka, br. 3, Herceg Novi 1971, 4., J. MARTINOVIĆ, *Pokušaj rekonstrukcije ciborija kotorske katedrale*, (dalje: Rekonstrukcija), PPUD 35 (*Petriciolijev zbornik I*), Split 1995, 345-355; I. STEVOVIĆ, *Sveti Andreja u kotorskom natpisu* ANDREE SCI AD HONOREM SOCIORVMQ. MAIOREM + (dalje: Sveti Andreja), Zograf, sv. 27, Beograd 1998-1999, 23-32; N. JAKŠIĆ, *Predromanički reljefi 9. stoljeća iz Kotora*, (dalje: Iz Kotora), PPUD 38, Split 1999-2000, 129-148.

² J. MARTINOVIĆ, Rekonstrukcija, 345-355.

³ M. ČANAK-MEDIĆ, *Katedrala svetog Tripuna kao odraz umetničkih prilika u Kotoru sredinom 12. veka*, (dalje: Katedrala svetog Tripuna), Zbornik radova Vizantološkog instituta, knjiga XXXVI, Beograd 1997, 83-97.

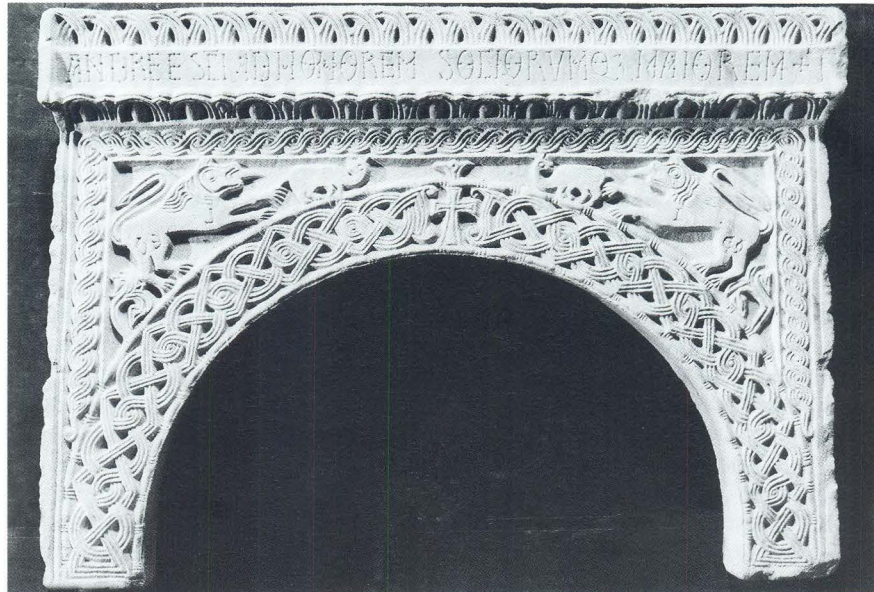
⁴ Z. Čubrović priprema posebnu studiju o tome ciboriju.

⁵ O tome sam izvijestio na simpoziju *Dani Cvita Fiskovića* u Splitu, 2. listopada 2002. godine. Ovom prilikom zahvaljujem msgr. Iliji Janjiću, biskupu kotorskom, na dozvoli i podršci pri obilazaku zbirka i depoa u kotorskim crkvama prošloga kolovoza, te posebno konzervatorima Jovanu Martinoviću i Zorici Čubrović na kolegijalnoj susretljivosti i pomoći koju su mi tom prilikom pružili.

⁶ J. MARTINOVIĆ, *Ranohrišćanska krstionica ispod crkve svete Marije od Rijeke u Kotoru*, PPUD 29, Split 1990, 21-31.

⁷ ID., *Prolegomena za problem prvobitne crkve Sv. Tripuna u Kotoru*, (dalje: Prolegomena), PPUD 30, Split 1990, 5-27; M. ČANAK-MEDIĆ, *Katedrala Svetog Tripuna kao odraz umetničkih prilika u Kotoru sredinom 12. veka*, (dalje: Katedrala Svetog Tripuna), Zbornik radova Vizantološkog instituta, knj. XXXVI, Beograd 1997, 82-99.

stanju i već stoljeće potom nad njezinim je ostacima izgrađena spomenuta Koledata. Držim da su dijelovi kamenoga liturgijskog namještaja, poput relikvija, preneseni iz stare u novu katedralu, prenoseći simbolično sa sobom autoritet biskupa i kontinuitet njegovih liturgijskih funkcija iz jedne bazilike u drugu. To bi prije svega vrijedilo za krsni zdenac što ga kao inventar vezan uz obred krštenja i nadalje nije mogla imati ni jedna crkva u gradu osim katedrale. Zacijelo je istom prilikom u nju dospio i oltar sa ciborijem, potonji u dijelovima sačuvan do danas. Ipak, ulomci koji su mu pripisani ne pripadaju samo jednome četverostranom ciboriju već, čini se, i drugome šesterostranom, također iz stare katedrale, te još i nekom trećem, možda iz spomenute memorije sv. Tripuna?⁸

Začelna arkada oltarskoga ciborija iz katedrale u Kotoru

Do sada su svi ti dijelovi: dvije cijele mramorne stranice i šest također mramornih ulomaka, pripisivani samo jednoj instalaciji.⁹ To zaista ne čudi s obzirom na veliku ne samo likovnu srodnost već stilsku i paleografsku upravo istovjetnost na svim ulomcima koji su k tome klesani od istoga mramora te opremljeni

⁸ Taj ulomak i pet ostalih koji su otkriveni za radova na zgradi Historijskoga arhiva u Kotoru izloženi su na katu u Zavodu za zaštitu spomenika kulture. Cjelovita već odavno poznata arkada, pak, pohranjena je u privremenome lapidariju katedrale gdje su sabrane i mnoge ostale lapide iz katedrale, Koledate i crkve sv. Mihajla. Upravo je u toku izrada njihove pedantne kataloške i znanstvene obrade, na čemu predano rade prof. J. Martinović i dipl. ing. arh. Z. Čubrović.

⁹ J. MARTINOVIĆ, *Rekonstrukcija*, 345-355; N. JAKŠIĆ, *Predromanički reljefi 9. stoljeća iz Kotora*, (dalje: *Iz Kotora*), PPUD 38, Split 1999-2000, 131-134.

natpisima posve jednakoga tipa slova i njihovih dimenzija. Sve to sugerira da je sav inventar napravljen približno u isto vrijeme i u jednoj radionici, dijelom vjerojatno o trošku pretpostavljenoga donatora Kotoranina Andreacija. O njemu nam svjedoči sarkofag otkriven u prostoru između memorije sv. Tripuna i nove katedrale te lokalna predaja koja ga drži kitorom memorije sv. Tripuna. Na sarkofagu je natpis: + I(n) (no)M(i)N(e) D(omi)NI EGO ANDREACI VNA CVM CONIVGE MEA + MARIA EDIFICAVIMVS ARCA ISTA ET REQUIVIMVS IN IPSA + VOS OMNES QVI LEGITIS ROGATIS D(ominu)S. PRO NOS PECATORIS. Andreacijeva "oporučka", (dokument poznat po znatno kasnijem prijepisu),¹⁰ kazuje da je upravo on kupio tijelo sv. Tripuna navodno od nekih Mlečana za dvije stotine solida, i to u Kotoru 13. siječnja 809. godine.¹¹ Zanimljivo je da se isti datum nalazi i na završnome dijelu kamene grede s ograde svetišta sačuvane u crkvi sv. Marije od Rijeke, na mjestu stare katedrale. Može se pretpostaviti da se datum i sav natpis na ogradi odnosio upravo na zbivanja s tim u vezi. Sačuvani dio teksta glasi: (...)N X(ris)TI TE(m)PORIB(us) D(omi)N(i) IOH(annis) EP(i)C(co)P(i) D(ie) XIII IAN(uarii) NATA(vitate) D(omini) NOST(r)I IX CCCV., što je J. Kovačević protumačio 809. godinom (9+300+500=809).¹² Dakle, riječ je o vremenu biskupa Ivana i datumu 13. siječnja 809. godine što možda govori o posveti u to doba opremljene katedrale, u kojoj su zacijelo neko vrijeme bile pohranjene i relikvije sv. Tripuna, sve dok za njih ne bijaše izgrađena zasebna memorija.

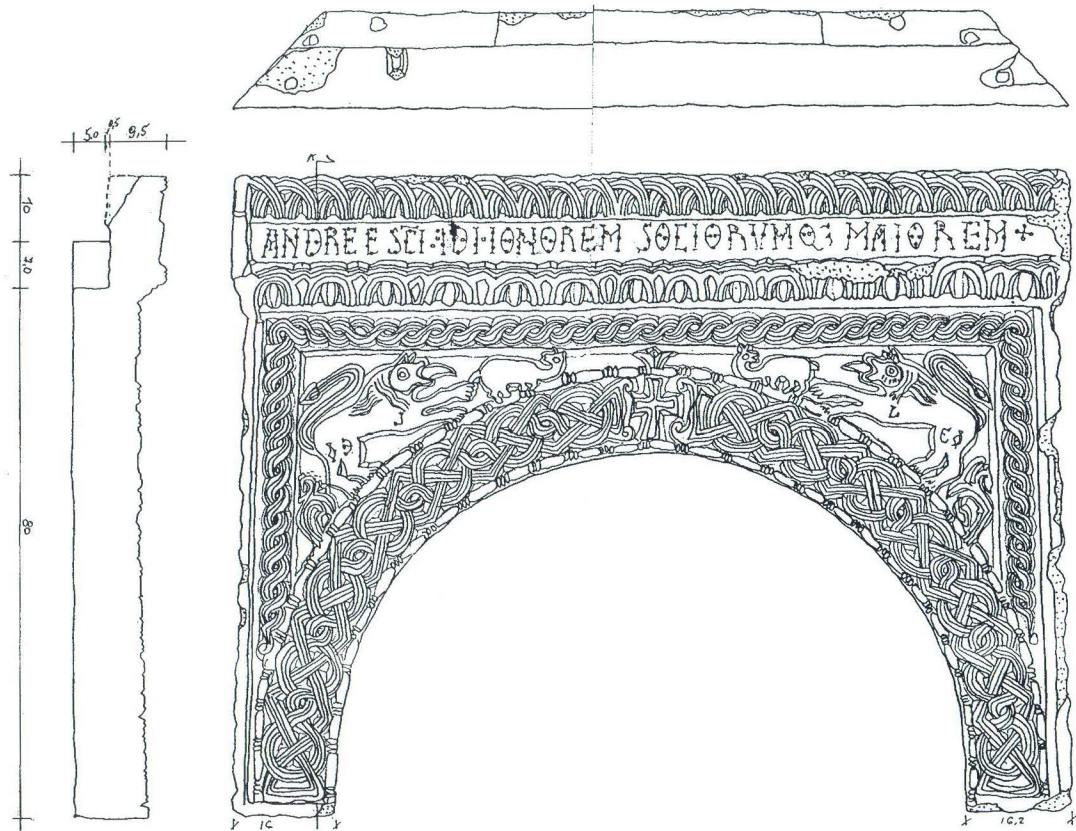
Razlike među elementima krstioničkoga i oltarskog ciborija iz stare katedrale u Kotoru nisu stilske već tehničke, a o njima svjedoči ponajviše način međusobnoga vezivanja susjednih arkada na kruni jednoga i drugog ciborija. Riječ je u prvome redu o kutu pod kojim je rezana uska bočna strana svake arkade. Kod četverostranih ciborija bočne su strane redovito rezane pod pravim kutom (90°), katkada s utorom za povezivanje sa susjednom arkadom. Međutim, kotorski ciborij po tome je upravo jedinstvena iznimka! Bočne strane njegovih arkada rezane su pod kutom od 45°, što među susjednim arkadama zatvara također pravi kut te možemo s pouzdanjem govoriti upravo o četverostranome ciboriju. Na taj su način rezane uske bočne strane dobro nam poznate i posve sačuvane arkade iz katedrale, ali je takva i bočna strana jednoga ulomka što ga je J. Martinović otkrio za radova na zgradi Historijskoga arhiva u Kotoru.¹³ Valjalo bi provjeriti jesu li tako rezane i bočne strane na također sačuvanoj, ali nažalost na licu posve preklepanoj arkadi ugrađenoj nad vratima prostorije na prvome katu u zgradi Biskupije. Ona mjerama

¹⁰ D. FARLATI, *Ilyricum sacrum*, T VI, Venetiis 1751, 425; Skeptičan stav prema podacima iz toga prijepisa iznosi I. STIJEPČEVIĆ, *Katedrala sv. Tripuna u Kotoru*, Split 1938, 25-29.

¹¹ J. KOVAČEVIĆ, *Istorija Crne Gore I*, (dalje: Istorija), Titograd 1967, 368; N. JAKŠIĆ, kataloška jedinica III. 5, *Hrvati i Karolinzi-katalog*, Split 2000, 124.

¹² J. KOVAČEVIĆ, *Istorija*, 371; Možda uz biskupa Ivana valja vezati i drugi ulomak grede na kome se navodi neki Ivan sa ženom: + IN N(omine) D(omini) D(e)I ET S(alvatori) ... (i)OHANNIS VNA CVM CONIV(ge). (Vidi: D. PRERADOVIĆ-PETROVIĆ, *Ulcinjski ciborium - natpis i reljefne predstave*, /dalje: Ulcinjski ciborium/, Godišnjak Pomorskog muzeja u Kotoru L, Kotor 2002, 251.

¹³ J. MARTINOVIĆ, *Rekonstrukcija*, gornji crtež na stranici 347, desna peta arkade.

Arhitektonski crtež s mjerama začetne arkade

i vrstom mramora posve odgovara dobro sačuvanoj arkadi te je zasad s razlogom moguće pretpostaviti da s njom i spomenutim ulomkom pripada istome, zacijelo oltarskome ciboriju iz stare katedrale. U vrhu krune s unutrašnje strane nalaze se utori za trokutaste ploče, što govori da je nad njom bio pokrov u obliku osmerostrane piramide.¹⁴

O stilskim i paleografskim odlikama toga ciborija i cijele skupine srodnih umjetnina ponajviše nam govori upravo navedena arkada. Njezinu oblinu prati široka traka s geometrijskim ornamentima koji se u dva niza protežu od osi luka prema njegovim petama. U osi arkade istaknut je križ srodan ranokršćanskim predlošcima rimskoga križa, a nad njim je ljljanov cvijet. Samu traku, pak, omeđuju obli profili s astragalima, a ornamente tvore tropruti rombovi prepleteni s učvorenim krugovima. Posred svakoga je čvora tzv. oko, malena polukugla koja redovito prati pleterne ornamente na mramornim reljefima, rekao bih, bokeljske radionice. Nalazimo ih i na troprutoj pletenici koja prati ostale bridove kotorske arkade, brid pod završnim vijencom te onaj s lijeve i desne strane. U trokutastim poljima pak simetrično su postavljeni likovi dvaju lavova što progone neku životinju, vjerojatno jaganjca koji preplašen gleda za sobom prema lavu. Lav je u trku, prednjim je šapama ispružen prema jaganjcu, čeljusti su mu razjapljene, jezik isplažen, na ramenima leprša griva, a nad leđima kovitla rep. Zvijer je obilježena i legendom LEO, i to tako da je prvo slovo uklesano na plećki do prednje noge, a dva ostala na butini do stražnje, kao na arkadi u Komolcu i na pluteju u Prevlaci. Slova s lijeve strane zrcalno su okrenuta, kao i cijela kompozicija životinja prema onima sučeljeno postavljenim na desnoj strani. Podno lavova nalaze se buseni bršljana.

Završni vijenac skupa s pločom arkade tvori monolitnu cjelinu. U njegovoj donjoj zoni istaknut je kimation s ovulusima podno arkada koje se doimlju kao niz ljljanovih cvjetova. U gornjoj je udvojen red troprutih polukružnih arkada. U srednjoj pak natpisno je polje s karakterističnom kapitalom, slovima visokim oko 5 cm i hastama prožetim rupicama. Tu je tekst: ANDREE S(an)C(t)I AD HONOREM SOCIORVMQ(ue) MAIOREM +. Znak križa na kraju natpisa označava vjerojatno konac jedne cjeline štiva koje se protezalo možda uokolo cijele krune. O ostalim elementima teksta za sada ne znamo ništa.

Predaja u Kotoru i Dubrovniku govori o lokalnim mučenicima: sv. Andriji i njegovim drugovima (Petru i Lovri), tzv. petilovrijencima. O njima je, u sklopu uspona dubrovačke crkve na rang nadbiskupije u 11. st. i krađe kotorskih relikvija tada, J. Belamarić objavio opsežnu studiju sa svim relevantnim podacima i literaturom koja se odnosi na fenomen lokalnih kotorskih mučenika, na koje se po uvriježenome mišljenju odnosi natpis na kotorskome ciboriju.¹⁵ Međutim, I. Stević upozorava na drugu mogućnost. Po njoj bi sv. *Andrija s drugovima* na tome natpisu mogao biti sv. Andrija Stratilat kojega latinski izvori ranoga srednjeg vijeka bilježe kao mučenika i predvodnika skupine stradalih kršćana: *Sancti Andrae martyris cum sociis suis*. Bio je vojnik maloazijskih legija cara Maksimijana u ratu protiv Perzijanaca početkom 4. st., ali su ga unatoč zaslugama smaknuli Rimljani

¹⁴ *Ibid.*, crteži na stranici 354.

¹⁵ J. BELAMARIĆ, *Sveti Vlaho i dubrovačka obitelj svetaca zaštitnika*, Dubrovnik, sv. 5, Dubrovnik 1994, 29-39; ID., *Studije iz srednjovjekovne i renesansne umjetnosti na Jadranu*, Split 2001, 165-190.

zbog vjere u Krista. Njegove su relikvije mogle biti dopremljene u Kotor tokom ranoga srednjeg vijeka kada su u "kretanju Istoka prema Zapadu" s Orijenta u Dalmaciju dopremljene i neke ostale, (sv. Anastazija, Irena, Chiona i Agapa u Zadar, sv. Vlaho u Dubrovnik, sv. Tripun u Kotor). U liturgijskome kalendaru bilježen je 19. kolovoza te slavljen toga datuma podjednako u crkvama na Zapadu kao i u Carigradu.¹⁶

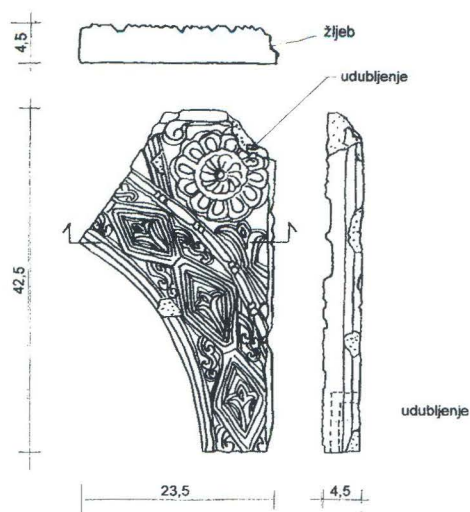
Nezavisno od alternativa koje nude svi ti podaci, natpis na arkadi ponajbolje nam govori o stvarnoj naravi samoga ciborija. On je zacijelo bio pokrov oltara pod kojim se, vjerojatno u stipesu podno menze, nalazila konfesija s relikvijama sveca (ili svetaca!?) zabilježenoga na kruni ciborija.

Ulomak oplate s konfesije iz neke crkve u Kotoru

S tim u vezi valja upozoriti da se u relikvijariju na galeriji katedrale u Kotoru među ostalim lapidama nalazi izložen i ulomak tanke kamene ploče reljefno ukrašene. Na njoj široka traka srodna onima sa ciborija prati oblinu luka koji je nekada stajao očito nad polukružno nadvijenim otvorom. Malene dimenzije ploče, debele samo 4,5 cm, upozoravaju na mogućnost da je taj ulomak zapravo dio neke oplate, a stilske odlike govore o srodnostima s ukrasom liturgijskoga namještaja iz stare katedrale i uopće produkcijom bokeljske radionice. Stoga je, naravno s dužnim oprezom, moguće samo pretpostaviti da je ulomak dio oplate stipesa s okvirom prozorčića, tzv. *fenestelle confessionis*, ali se ne može sa sigurnošću kazati iz koje je crkve - je li s relikvijama prenesen iz stare katedrale ili je možda iz memorije sv. Tripuna?

¹⁶ I. STEVOVIĆ, *Sveti Andreja*, 23-32.

Arhitektonski crtež s mjerama ulomka oplate konfesije

Na preklesanoj arkadi ugrađenoj nad vratima prostorije na katu u zgradi Biskupije tek se uz oblinu luka s desne strane nazire široka traka s vrlo sličnim geometrijskim ornamentom kao na prethodnoj arkadi. Tvorili su ga nizovi prepletenih rombova i učvorenih krugova. Sve ostalo je nepovratno radirano.

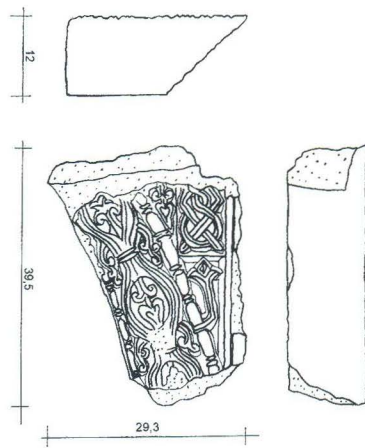
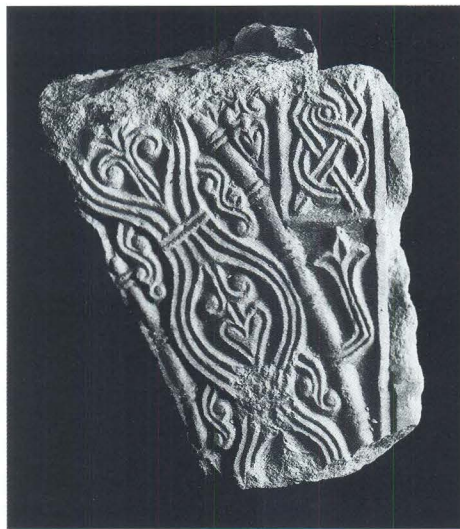
No ulomak treće arkade govori o novoj kompoziciji ornamenata. Tu se uz oblinu luka među astragalima protežu dvije troprute stabljike koje se valovitim linijama međusobno primiču i odvajaju. Tamo gdje se spajaju, stabljike su podvezane, a gdje se odmiču zatvaraju ovalna polja s izmjenom ljljanovih i bršljanovih cvjetova s viticama. Uz bočnu stranu pak sačuvan je mali dio okomite uske trake s motivom rombova prepletenih s učvorenim krugovima.

Četiri ulomka sa srodnim ornamentima, koja je J. Martinović otkrio na zgradi Historijskoga arhiva,¹⁷ pripadaju čini se krstioničkome ciboriju iz stare katedrale. Dva se neposredno vežu istim lomom i tvore lijevu petu arkade s bočnom stranom rezanom pod kutom od 60 stupnjeva te na licu s rupom za ulijevanje olova na spoju arkade s kapitelom pod njom. U dnu pete je palmeta, zapravo drvo života (*arbor vitae*) - oblikom i modelacijom srodni s onima na sarkofagu u Dubrovniku,¹⁸ ali i s onima na sarkofagu i pluteju u Zadru!¹⁹ Nad njim se penje

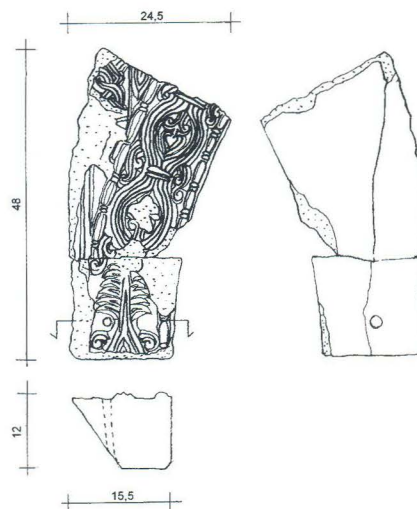
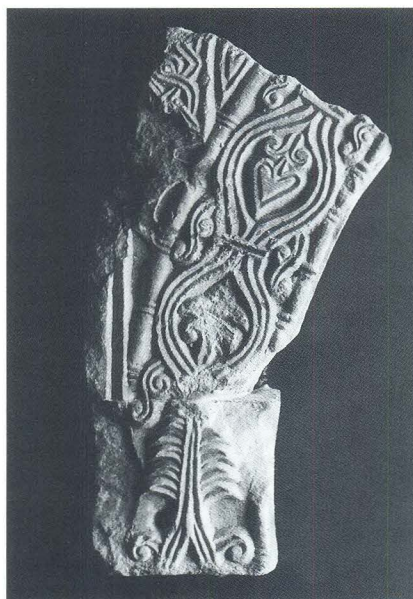
¹⁷ J. MARTINOVIĆ, *Rekonstrukcija*, gornji crtež na stranici 347, lijeva peta i dva gornja ulomka na crtežu arkade.

¹⁸ M. JURKOVIĆ, kataloška jedinica broj III. 1, *Hrvati i Karolinzi - katalog*, Split 2000, 122.

¹⁹ I. PETRICIOLI, *Fragmentsi skulpture od VI. do VIII. stoljeća iz Zadra*, Diadora, sv. 1, Zadar 1960, 188-192; N. JAKŠIĆ, *Predromaničko kiparstvo, Tisuću godina hrvatskog kiparstva*, Zagreb 1997, 30, sl. na str. 38; ID., kataloške jedinice III. 43. i III. 45, *Hrvati i Karolinzi - katalog*, Split 2000, 151-154.

Ulomak treće arkade oltarskoga ciborija iz katedrale u Kotoru i arhitektonski crtež

Ulomak arkade krstioničkoga ciborija iz katedrale u Kotoru i arhitektonski crtež

široka traka omeđena astragalima, a među njima se pružaju dvije podvezane troprute stabljike s ljiljanovim i bršljanovim cvjetovima, kao na opisanome srodnom ulomku s oltarskoga ciborija. Međutim, on se likovno razlikuje od pete na krstioničkome ciboriju utoliko što u dnu nema palmetu te je uz različite kutove pod kojima su rezane njihove bočne strane i po tome vidljivo da ulomci ne pripadaju istoj arkadi; onaj s palmetom vjerojatno je pripadao oveći ulomak gornjega dijela arkade. Tu je također s lijevoga boka sačuvan dio bočne strane rezan pod kutom od 60 stupnjeva te na licu dio široke trake s astragalom i uskih traka s ornamentom u kome se prepliću nizovi rombova s učvorenim krugovima. U trokutastome polju, pak, biljni je ornament: razlistana stabljika bršljana. Završni vijenac skupa s pločom arkade i ovdje tvori monolitnu cjelinu, a raspored elemenata istovjetan je onome na vijencu oltarskoga ciborija. Na ulomku je početni dio natpisa: + HOC OPUS EST LABO(r) (...). Čini se da istoj arkadi, ili makar istome ciboriju, valja pripisati i četvrti ulomak otkriven za radova na zgradi Historijskoga arhiva. To je oveći dio desne polovine gornjega dijela arkade. Ima istovjetne ornamente na licu kao i prethodno opisani ulomak. Uz sam lom s lijeve strane naslućuju se tragovi križa pa se može pretpostaviti da se ornament na širokoj traci uz oblinu arkade dijelio u dvije polovine, među kojima bijaše križ u tjemenu luka, kao na arkadi s lavovima na oltarskome ciboriju. Na ulomku nije sačuvana bočna strana. Međutim, na završnome vijencu i tu se nalazi dio natpisa s posve jednakim paleografskim odlikama, tipom i veličinom slova koja su istovjetna s onima na oltarskome ciboriju. Taj dio natpisa glasi: (...)TAM PVLCHRE DE(coratum +). Dakle, u cjelini: + HOC OPVS EST LABO(r) (...) (...)TAM PVLCHRE DE(coratum +), kako je to rekonstruirao J. Martinović,²⁰ sve je što za sada znamo od teksta na tome ciboriju.

Međutim, valja pretpostaviti da je pod njim u staroj katedrali vjerojatno stajala poznata kamenica za koju je C. Fisković još prije 60 godina kazao da je krsni zdenac.²¹ Ako je zaista tako, onda je ciborij stajao na stupovima koji su bazom sezali do niskoga praga, ili pak do samoga poda krstionice, poput onoga u Rabu, a ne visokoga parapeta kao na krsnome zdencu u Novigradu. Kamenica je pravokutnoga oblika.²² Duga je 117 cm, široka 95 cm i visoka 73 cm. Na njezinome dnu vide se tragovi udubljenja koje se nalazi malo odmaknuto od središta. U kutu između dna i stražnje plohe nalazi se rupa profila 4,5 cm uredno probijena kroz cijelu debljinu stijenke. Pravokutni otvor veličine 8x4,5 cm (smješten u okviru veličine 12x7 cm) uklesan je naknadno u stražnju stranicu 25 cm iznad dna kamenice. Na lijevoj bočnoj plohi pak, razabiru se tragovi žbukom zatvorenih rupa. Sve to govori u prilog pretpostavci da je kamenica bila zapravo krsni zdenac. (Udubljenje u dnu i rupu na jednoj plohi ima i poznata Višeslavova krstionica u Muzeju hrvatskih arheoloških spomenika u Splitu.)²³ Jasni tragovi preklesavanja

²⁰ J. MARTINOVIĆ, *Rekonstrukcija*, 346.

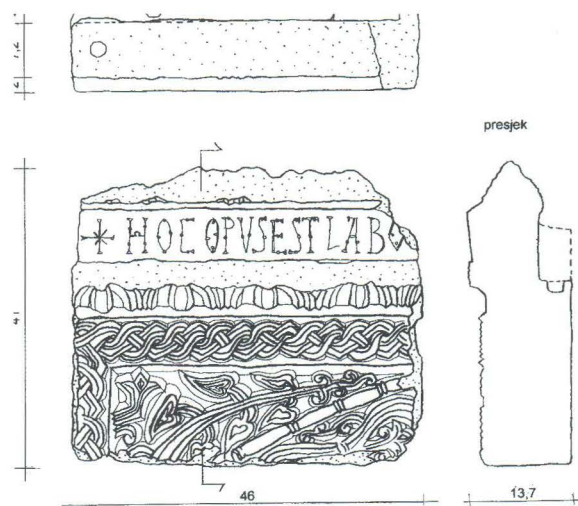
²¹ C. FISKOVIĆ, *Krstionica iz VIII stoljeća u Kotoru*, "Alma Mater Croatica", sv. 5., Zagreb 1941; J. STOJANOVIĆ-MAKSIMOVIĆ, *Srednjovjekovna skulptura*, 73; I. PUŠIĆ, *Preromanska dekorativna plastika u Kotoru*, Boka, sv. 3, Herceg-Novi 1971.

²² Kamenica je izložena u katedrali pred stubištem relikvijarija.

²³ I. PETRICIOLI, *Krstionica s imenom VUISSASCLAVO DUCI i problem ninskog baptisterija*, *Starohrvatska prosvjeta*, ser. III, sv. 14, Split 1984, 125-134; V. DELONGA, *Latinski epigrafički spomenici u ranosrednjovjekovnoj Hrvatskoj*, Split 1996, 204-207; N. JAKŠIĆ, *On the origin of the baptismal font with the name of prince Višeslav*, *Hortus artium medievalium*, sv. 8., Zagreb - Motovun 2002, 241-245.

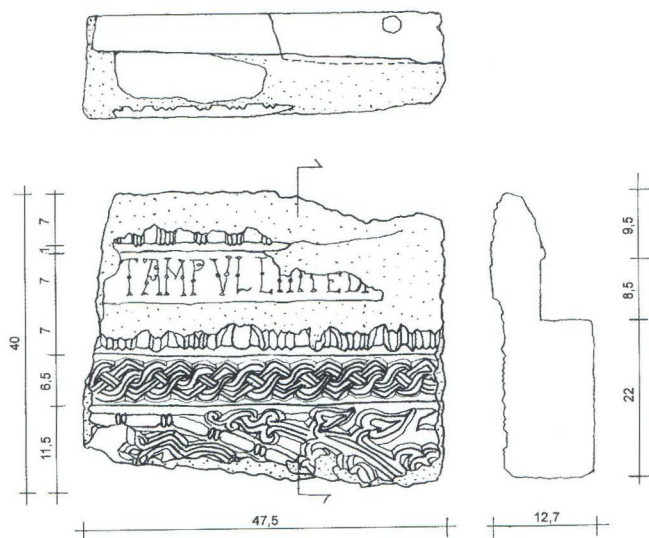
Ulomak arkade krstioničkoga ciborija s natpisom:
HOC OPVS EST LABO(r) iz katedrale u Kotoru

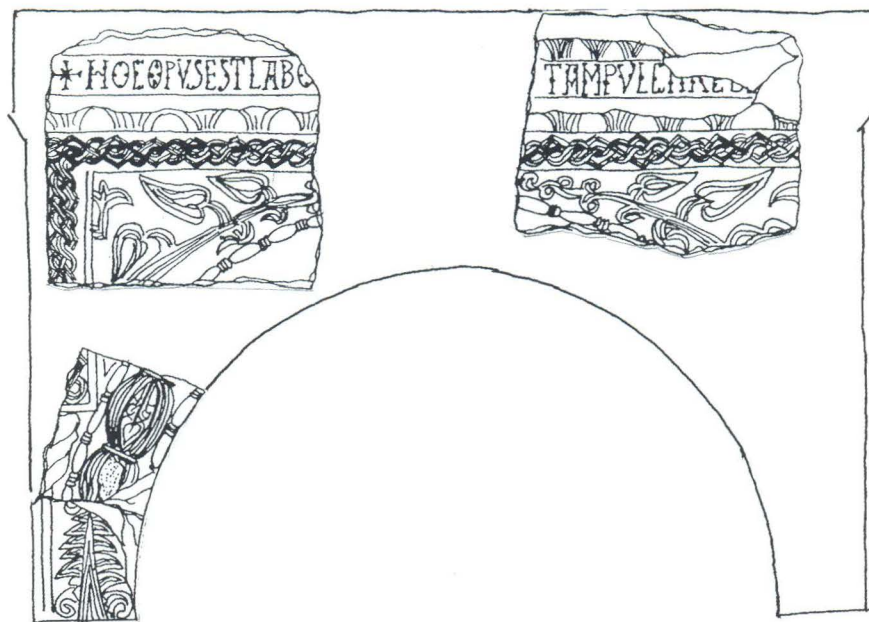
Arhitektonski crtež s mjerama ulomka arkade krstioničkoga ciborija
s natpisom: HOC OPVS EST LABO(r) iz katedrale u Kotoru

Ulomak arkade krstioničkoga ciborija s natpisom:
 (...)TAM PVLCHRE DE(coratum) iz katedrale u Kotoru

Arhitektonski crtež s mjerama ulomka arkade krstioničkoga
 ciborija s natpisom: (...)TAM PVLCHRE DE(coratum)
 iz katedrale u Kotoru

Hipotetična grafička rekonstrukcija arkade krstioničkoga ciborija
iz katedrale u Kotoru

u gornjoj zoni oplošja s vanjske strane kazuju da je uzduž oboda na sve četiri plohe tekao naknadno radirani vijenac. Dvije su plohe ukrašene reljefima, prednja i desna bočna. Na prednjoj su dva sučeljeno postavljena pauna među kojima je kalež iz kojega ptice piju vodu. Pauni simboliziraju besmrtnost, a kalež je izvor života. Na bočnoj je strani prikaz propetoga lava i ptice, sučeljeno postavljenih uz *Drvo života*. Ptica nije prikazana ikonografijom pauna. Stoga valja pretpostaviti da predstavlja goluba ili orla. Golub je znak *Duha Svetoga* u prizoru Kristova krštenja (Iv 1,32), a orao u kršćanskoj umjetnosti simbolizira obnavljanje života te se povezuje s idejom Uskrsa, a označuje i samoga Krista, kao i lav.²⁴ Štoviše, tijelom lava i glavom orla oblikovan je u kršćanskoj ikonografiji i lik *grifona*, fantastične životinje koja simbolizira Krista kao Spasitelja. Dakle, ukupna ikonografija na prizorima s kamenice rječito govori o uskrsnoj simbolici te se pretpostavka o krstionici kao namjeni ove kamenice čini posve opravdanom. Međutim, nedvojbeno je da je zbog nekog razloga naknadno djelomice preklesana, čak i produbljena, ali u koju svrhu i kada, to nije moguće kazati. Tek se sama po sebi nameće mogućnost prenošenja kamenice iz stare katedrale u novu kao pretpostavka za njezino naknadno djelomično preklesavanje. Slično se dogodilo s arkadom ciborija ugrađenom nad vratima na katu zgrade Biskupije, ili pak s plutejima koji vjerojatno potječu također iz stare katedrale. (Spominjući te pluteje upozoravam na nji-

²⁴ *Leksikon*, 373-374, 440-441.

Prednja ploha krsnoga zdenca iz katedrale u Kotoru
(prema: *Kotor*, GZH - Zagreb)

Bočna ploha krsnoga zdenca iz katedrale u Kotoru
(prema: *Kotor*, GZH - Zagreb)

hovu stilsku srodnost sa sličnima iz katedrale u Zadru.)²⁵ Likovne odlike reljefa na kamenici (prije svega lik lava koji je srodan s onima na začelnoj arkadi oltarskoga ciborija, kao i onome na ulomku iz Komolca, ili pluteju iz Prevlake, te onima

²⁵ J. BELOŠEVIĆ, *Neobjavljeni ranosrednjovjekovni kameni spomenici s pleternim ukrasom iz Zadra*, Diadora, sv. 4, Zadar 1968, 271-275; N. JAKŠIĆ, kat. jed. III, 45, *Hrvati i Karolinzi - katalog*, Split 2000, 153-154.

na ciboriju iz Ulcinja)²⁶ govore da zdenac pripada navedenoj skupini klesarskih umjetnina iz stare katedrale u Kotoru. One su nastale zasigurno kao njezin novi liturgijski namještaj u 9. stoljeću.

Zaseban ulomak arkade s likom ptice i natpisom (n)IKIFORIVS N(...), zbog različite debljine ploče te nagiba trake s natpisom i široke trake uz luk, pojave koju nemaju arkade ni ulomci prethodnih ciborija, nije moguće povezati s oltarskim ni krstioničkim ciborijem iz stare katedrale u Kotoru. Stoga valja pretpostaviti da pripada nekome trećem ciboriju, možda iz memorije sv. Tripuna? Navedena "oporučka" kaže da je relikvije toga frigijskog mučenika iz ranokršćanskih vremena pribavio spomenuti Andreaci, a njemu se pripisuje i podizanje memorije posvećene budućem zaštitniku Kotora. Crkvu navodi bizantski car Konstantin Porfirogenet u 10. st., opisujući je kao *eilematikos*, riječju koja se odnosi na centralne presvođene građevine.²⁷ Fizički ostaci pak, sačuvani tek u temeljnome sloju koji je istražio i protumačio J. Martinović, govore zaista o centralnoj građevini, ali ne kružnoj, kako se dugo mislilo, već kvadratnoj u osnovi.²⁸ Raspored njezinih temelja neupitno govori o prostornoj strukturi izgrađenoj po bizantskome modelu hrama srodno-ga tzv. *quincunxu*, odnosno *upisanome križu*, s devet presvođenih polja i kupolom na četiri stupa u onome po sredini hrama. Na začelnoj strani su tri iznutra oble a izvana pravokutne apside. Srednja je šira od bočnih te plitko istaknuta u prostoru. Memoriju, naravno, ne treba strogo datirati u godinu pribavljanja samih relikvija sv. Tripuna, ali zacijelo ni znatno nakon nje, što s razlogom upozorava na prvu četvrtinu 9. st. kao vrijeme nastanka toga hrama.

Ulomak arkade s uklesanim imenom nekog Nikifora nije otkriven s onima iz zgrade Historijskoga arhiva već je odranije bio u vlasništvu Kotoranina Ljube Ivaniševića, a on ga je predao na čuvanje u zbirku katedrale. Likovni elementi na ulomku govore o ciboriju srodnih stilskih i paleografskih odlika kao i na prethodnima. Oblinu arkade i ovdje prati široka traka, u ovome slučaju nakošena, te omeđena astragalima, među kojima je, za razliku od prethodnih primjera, lozica s virovito zavijenim listovima. Uz horizontalni rub nad njom teče tropruta pletenica s okom u sredini svakoga zavoja. U trokutastome polju arkade bila je ptica. Na ulomku je sačuvan samo njezin vrat s glavom i kljunom ispruženim prema cvijetu ljiljana uz tjeme arkade. Na glavi nema karakterističnu krunu koja bi bila pouzdan znak da je riječ upravo o paunu, premda se i njih katkada prikazuje bez tih pera na glavi. Završni vijenac i ovdje čini monolitnu cjelinu s pločom arkade. U donjoj zoni vijenca je kimation podvučen ispod trake s natpisom, a ne istaknut pred njom kao na ostalim ciborijima. Oblikuju ga arkade i ovulusi. U gornjoj je pak niz polukružnih arkada s ljiljanovim cvijetom pod svakom od njih. I to je novi motiv u odnosu na prethodno opisane primjere, ali je srodan s onima na plutejima iz crkve

²⁶ I. PETRICIOLI, *Romanička skulptura*, Zagreb 1960, 48-50.

²⁷ O značenju i prijevodu riječi *eilematikos* vidi: B. FERJANČIĆ, *Spis o narodima, Vizantijski izvori za istoriju naroda Jugoslavije*, tom II, Beograd 1959, 22-24; M. SUIĆ, *Zadar u "De administrando Imperio" Konstantina Porfirogeneta*, Radovi Instituta JAZU u Zadru, sv. 27-28, Zadar 1981, 7, J. MARTINOVIĆ, *Prolegomena*, 16-20; M. LONČAR, *On the Description of the Churches of the st. Anastasia and st. Donat in Zadar in "De administrando imperio" by Constantine Porfirogenetus*, Hortus artium medievalium, sv. 5., Zagreb-Motovun 1999, 238, bilj. 8.

²⁸ J. MARTINOVIĆ, *Prolegomena*, 5-13.

Sv. Mihajla u Kotoru²⁹ i crkve sv. Mihajla na Prevlaci³⁰ te s onim iz crkve Sv.

Andrije u Dubrovniku,³¹ ali i plutejem koji se čuva u Arheološkome muzeju u Splitu.³² Motiv na tome ciboriju različit je od srodnih na tim plutejima utoliko što se ponad ljiljanova cvijeta na njima nalazi i polovina kružne rozete. Posred završnoga vijenca na arkadi je natpisna traka sa slovima iste veličine i paleografskih odlika kao na prethodnim primjerima. Na ulomku je sačuvano spomenuto ime koje najprije J. Kovačević, a potom i N. Jakšić povezuju s osobom bizantskoga cara Nikifora s početka 9. st., te ulomak datiraju u doba njegove vladavine (806-812).³³ Međutim, izoliranje ulomka od ostalih dijelova kotorskih ciborija donekle možda relativizira takav zaključak te ponovo aktualizira mogućnost po kojoj bi riječ mogla biti samo o lokalnome donatoru³⁴ ili pak kotorskome plemiću, [(quod donavit n)IKIFORIVS N(obilis cathari)], kako to predlaže J. Martinović.³⁵ No, nezavisno od svih alternativa koje nude te interpretacije očito je da ulomak predstavlja arkadu još jednoga ciborija nastalog u isto vrijeme s već opisanim u Kotoru. O tome govore zajedničke im likovne odlike te je i bez argumenta što ga može predstavljati ime *Nikiforius*, ulomak stilski i vremenski određen s nastankom ostalih predromaničkih ciborija u Kotoru.

Kao što smo vidjeli, na opisanim arkadama obaju ciborija iz stare katedrale, sv. Marije od Rijeke u Kotoru, kao i na ulomku što potječe možda iz memorije sv. Tripuna, ili neke druge kotorske crkve, te onome iz Dubrovnika i Komolca (vidi naprijed), ponavlja se u biti ista geometrijska shema ornamenta i ostalih ukrasa modeliranih na stilski isti način. Uz oblinu svake arkade teče široka traka obrubljena oblim profilima s astragalima. Bočne rubove i gornji rub prati uska traka s pletenicom. Poviše nje je kimation, a nad njim traka s natpisom te iznad nje završni vijenac. Istu shemu ima ciborij iz Ulcinja, a u nekim je elementima pokazuju i ulomci iz Dubrovnika i Komolca. U Kotoru se na jednoj širokoj traci pružaju dvije troprute stabljike koje s valovitim linijama zatvaraju ovalna polja s ljiljanovim cvjetovima. Na drugoj širokoj traci je tropruta lozica što se pruža u valovitoj liniji i povija list koji tvori privid virovite rozete. Brojni su slični primjeri na ciborijima 9. st. Na trećoj se prepliću tropruti rombovi i učvorenii krugovi. Između nizova istaknut je križ u tjemenu arkade. Uske trake po rubovima jednostavne su ili složene troprute pletenice s "okom" u svakome čvoru. Na jednoj takvoj pletenica je prepletena s rombovima. Pod natpisom je spomenuti kimation, a nad njim

²⁹ Z. ČUBROVIĆ, *Djela jedne klesarske radionice u crkvi Sv. Mihaila u Kotoru*, (dalje: Sv. Mihailo), Godišnjak Pomorskog muzeja u Kotoru, XLI-XLII, Kotor 1993-1994, 45-50, sl. 4.

³⁰ J. KOVAČEVIĆ, *Istorija*, sl. 65.

³¹ I. ŽILE, *Novi nalazi predromaničke plastike u dubrovačkom kraju*, Rađanje prvog hrvatskog kulturnog pejzaža, Zagreb 1996, 294, sl. 5.

³² LJ. KARAMAN, *Iz koljevke hrvatske prošlosti*, Zagreb 1930, sl. 38.

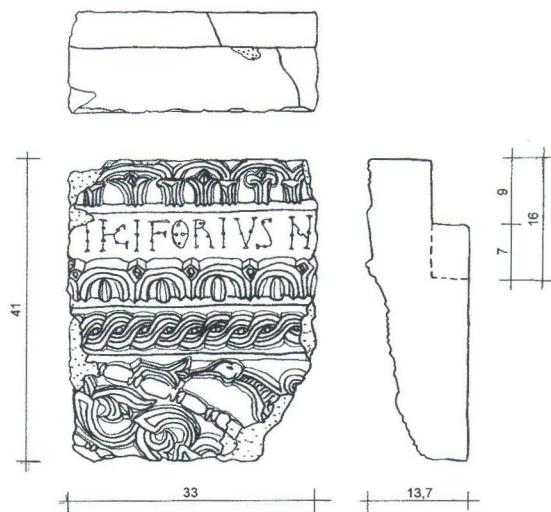
³³ J. KOVAČEVIĆ, *Marginalije uz probleme arheologije i umjetnosti ranoga srednjeg veka, Ulcinjski i kotorski preromanski ciboriji*, (dalje: Marginalije), Zbornik Filozofskog fakulteta, VII-I, Beograd 1963, 150; ID., *Istorija*, 375; N. JAKŠIĆ, *Iz Katora*, 148.

³⁴ I. PETRICIOLI, *Od Donata do Radovana*, 56.

³⁵ J. MARTINOVIĆ, *Rekonstrukcija*, 350; isti je autor ranije pretpostavio da se ime *Nikiforius* na tome ulomku odnosi na jednoga "od dvojice kotorskih biskupa toga imena iz druge polovice XI. stoljeća". (ID., *Prvobitna crkva svetog Tripuna iz IX. vijeka*, Spomenica 800 godina katedrale Sv. Tripuna u Kotoru (1166-1966), Kotor 1966, 9-13.

Ulomak arkade s natpisom: (n)IKIFORIVS N(...)
s trećega ciborija u Kotoru

Arhitektonski crtež s mjerama ulomka arkade s natpisom:
(n)IKIFORIVS N(...) s trećega ciborija u Kotoru

završni vijenac monolitno srašten s pločom. U nekim slučajevima vijenac je

ukrašen arkaturom koju tvori niz prožetih troprutih lukova, a u drugima niz slobodnih lukova s ljljanovim cvijetom pod svakim od njih. Trokutasta polja nekih arkada, vjerojatno pročelnih na kruni ciborija, ispunjena su likovima paunova. Sačuvani motivi s ostalih arkada govore o bršljanovim stabljikama sa srcolikim listovima te o lavovima koji svi imaju istovjetne ikonografske karakteristike. Njihovi su prikazi popraćeni legendom: LEO ili LAV. Prvo slovo na kotorskom primjeru, i na onome u Komolcu, nalazi se na plečki, a dva ostala na butini zvijeri. Pred njom bježe proganjene životinje smještene uz tjeme arkade.

Vijenac iz crkve sv. Mihajla u Kotoru pripada vjerojatno još jednome ranosrednjovjekovnom ciboriju. Radi se o ulomku na kojemu su u gornjoj zoni ostali sačuvani dijelovi sučeljenih nizova voluta i trokutić među njima te u donjoj zoni natpis: + (i)N N(o)M(ine) D(o)M(ini) D(e)I ET SALV(atoris) N(ostr)I IH(es)V(s) XPI(sti):.³⁶ O ciboriju svjedoče također kapitel te možda ulomak arkade sa pticom kojoj tijelo oblikuje pletenica,³⁷ kao na sljedećem primjeru, ulomku ciborija iz Prevlake.

Arhitektonski crtež ulomka završnoga vijenca iz crkve Sv. Mihajla u Kotoru (prema: V. Delonga)

Katedrala sv. Marije Velike u Dubrovniku bila je romanička crkva podignuta na mjestu ranosrednjovjekovne katedrale koja je, po Ž. Pekoviću, bila posvećena sv. Vlahu (sv. Blažu),³⁸ a po J. Stošiću nastala na mjestu bizantske bazilike.³⁹ Za istraživanja katedrale otkriveni su i ulomci ranosrednjovjekovnoga liturgijskog namještaja što ga je sabrao i objavio I. Žile.⁴⁰ Među lapidama prepoznao je i

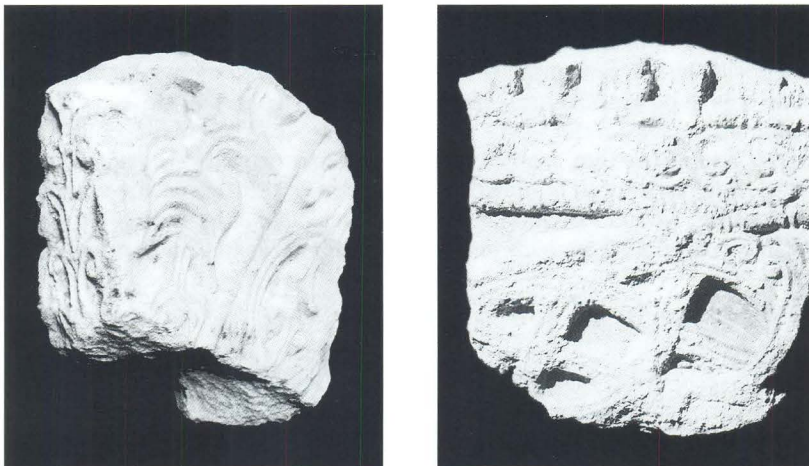
³⁶ J. KOVAČEVIĆ, *Srednjovjekovni epigrafski spomenici Boke Kotorske II*, Spomenik, CV (1956); B. ŠEKULARAC, *Tragovi prošlosti Crne Gore, Srednjovjekovni natpisi i zapisi u Crnoj Gori, kraj VIII - početak XVI vijeka*, Cetinje 1994, 37-38.

³⁷ Z. ČUBROVIĆ, *Sv. Mihail*, 49, sl. 6.

³⁸ Ž. PEKOVIĆ, *Dubrovnik - nastanak i razvoj srednjovjekovnoga grada*, Split 1998, 131-136.

³⁹ J. STOŠIĆ, *Prikaz nalaza ispod katedrale i Bunićeve poljane u Dubrovniku, Arheološka istraživanja u Dubrovniku i dubrovačkom području*, Izdanja HAD-a, sv. 12, Zagreb 1988, 15-38.

⁴⁰ I. ŽILE, *Kameni namještaj i arhitektonska plastika prve dubrovačke katedrale, Tisuću godina dubrovačke (nad)biskupije*, Dubrovnik 2001, 455-515.

Ulomci ciborija iz katedrale u Dubrovniku

dijelove ciborija od kojih su posebno zanimljiva dva ulomka različitih arkada ranoga ciborija što bi ga po usporedbama sličnih detalja valjalo dovoditi u vezu s vremenom nastanka ciborija u Kotoru i onoga u Ulcinju, o kojemu će još biti riječi, te onoga iz crkve sv. Felicite u Puli ili onoga u Novalji.⁴¹ Zajedničke ornamente na njima tvori široka traka s troprutim stabljikama dviju lozica koje se pružaju u valovitim linijama te između dodira zatvaraju ovalna polja (kao u Puli i Novalji), u kojima su cvjetovi (kao u Puli i Kotoru); zatim, kitnjasti akantusov cvijet s oštrim listovima i u volute zavijenim viticama na uskoj bočnoj stranici arkade (kao u Ulcinju) te, konačno, obli profili s astragalima ili pak tordirani prut, svojstven također skulpturi ranih ciborija uopće na Jadranu. Ulomak jedne arkade pripada njezinu donjem dijelu, lijevoj peti. Kako ima ukrašenu i usku bočnu stranicu, sigurno je riječ o pročelnoj ili začelnoj ploči na kruni ciborija. Drugi je ulomak tjemeni dio druge ploče koja na licu poviše široke trake ima usku traku s jednostavnom dvoprutom pletenicom i kimation poviše nje, a na poledini, čini se, utor za ulaganje stranice piramidalnoga pokrova. Zanimljiv je element ciborija kapitel podijeljen ukrasima u četiri zone. Pri dnu je pojas s arkadama. Nad njim je drugi s troprutim trokutima. Treći oblikuju listovi koji na leđima nose abakus. Na njemu se nalazi se gornji visoki pojas koji se doimlje kao zasebni ploštimize položeni kvadar. Ima okomite prutiće na uglovima i listove iza njih. Oni se pri vrhu svijaju u volute. Pod njima su uglovi kvadra prošupljeni, kao i na spomenutom stilski srodnom kapitelu iz Zadra.⁴² Stilske odlike tih ulomaka i uz njih navedene analogije ukazuju na prijelazno razdoblje iz 8. u 9. st.

⁴¹ P. VEŽIĆ, kat. jed. I.52, *Hrvati i Karolinzi - katalog*, Split 2000, 63-64; N. JAKŠIĆ, Predromaničko kiparstvo, *Tisuću godina hrvatskog kiparstva*, Zagreb 1997, fot. na str. 35.

⁴² I. PETRICIOLI, *Sculpture in Zadar between the late roman and pre-romanesque periods*, Hortus artium medievalium, sv. 1, Zagreb - Motovun 1995, 78.

Ulomak ciborija iz Komolca u Rijeci dubrovačkoj, s bočnih vrata crkve sv. Duha (izvorno možda iz benediktinskoga samostana u Rožatu),⁴³ stilski je srodan s posljednjim fragmentom iz katedrale. Radi se o desnome dijelu mramorne arkade koja je po grafičkoj rekonstrukciji koju donosim bila široka oko 190 cm. Na ulomku je sačuvan dio široke trake uz oblinu luka i trokutasto polje do njega. Na traci su među oblim profililima s astragalima tropruti krugovi kroz koje se provlače također tropruti rombovi, (motiv srodan sa sličnima na stranicama ciborija iz Prevlake, Kotor i Ulcinja). U trokutastome polju je lik lava koji u trku grabi za manjom životinjom što bježi pred njim. Prednjim šapama lav je ispružen prema

Ulomak ciborija ugrađen nad bočnim vratima crkve Sv. Duha u Komolcu

manjoj životinji. Čeljusti su mu razjapljene, a jezik isplažen. Na ramenima viori griva. Na tijelu zvijeri su uklesana slova LAV. Prvo slovo je uz plečku prednje noge, a dva ostala na butini stražnje. (Sličan je fenomen zabilježen i na pluteju iz Prevlake.)⁴⁴ Uz leđa lavu "lebdi" ljudski lik kojemu za tjemnom leprša duga kosa.⁴⁵ Lijevom rukom grabi zvijer za čeljust, a desnom za nozdrve. Lik je odjeven u kariranu kratku tuniku. Okomiti rub arkade prati traka s jednostavnom troprutom pletenicom, kao u Kotoru i Ulcinju. Ulomak je zapazio i objavio K. Prijatelj datiravši ga u 11. st.⁴⁶ I. Petricioli je skulpturu povezao sa skupinom sličnih umjetnina na jugu Dalmacije i datirao je opravdano u 9. st.⁴⁷ J. Maksimović bez

⁴³ Na tu me mogućnost upozorio kolega I. Žile.

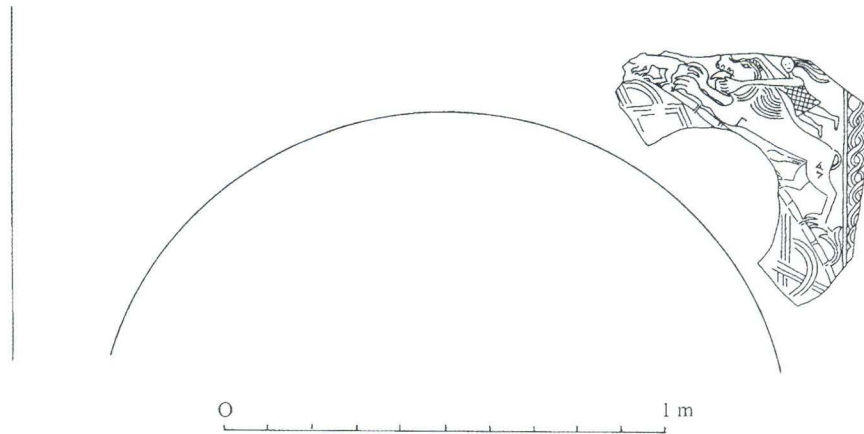
⁴⁴ J. STOŠIĆ, *Kada počinje hrvatska latinička pismenost*, Telegram, Zagreb, 8. listopada 1971.

⁴⁵ I. ŽILE, *Predromanička skulptura s otoka Lokruma, Rožata i Komolca u Rijeci Dubrovačkoj*, Starohrvatska prosvjeta, serija III - Sv. 21, Split 1995, 152, sl. 16.

⁴⁶ K. PRIJATELJ, *Skulptura s ljudskim likom iz starohrvatskog doba*, Starohrvatska prosvjeta, serija III - sv. 3, Split 1954, 87.

⁴⁷ I. PETRICIOLI, *Pojava romaničke skulpture*, 50, slika 21.

poštivanja prethodnih spoznaja, ulomak proglašava dijelom ograde svetišta i datira u 11. st. Lik čovjeka nad lavom dovodi u vezu s legendom o Samsonu koji ubija lava.⁴⁸ M. Zorić toj mogućnosti dodaje alternativu, legendu o Davidovom ubijanju lava.⁴⁹

Grafička rekonstrukcija arkade ciborija napravljena prema ulomku iz Komolca

Crkva sv. Mihajla na Prevlaci nedaleko od Tivta bijaše bazilika benediktinske opatije. U 9. je stoljeću stekla bogati novi crkveni namještaj, a s njim i ciborij o kojemu svjedoči dio bočne arkade i ulomak vijenca s natpisom. Obliku arkade prate dva niza astragala te među njima preplet troprutih rombova i učvorenih krugova, motiv stilski jednak onome na začelnoj stranici krune oltarskoga ciborija iz stare katedrale u Kotoru (vidi naprijed). U trokutastome polju arkade nalazi se lik ptice s tijelom koje oblikuje dvopruta pletenica. Uz nju se odozgo prislanja izduženo krilo, a pod njom su svinute nožice i dugi rep koji oblikuju ravna pera, što nije svojstveno ikonografiji pauna,⁵⁰ uobičajenih ptica na arkadama ciborija.⁵¹

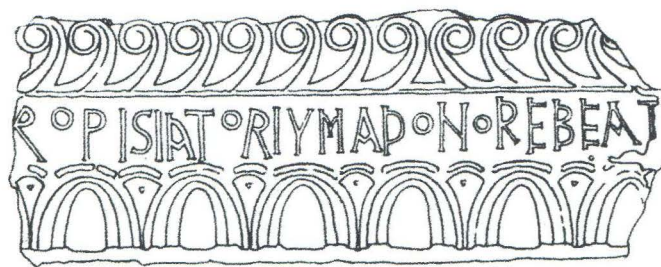
⁴⁸ J. MAKSIMOVIĆ, *Srpska srednjovekovna skulptura*, Novi Sad, 1971, 33, slika 31.

⁴⁹ M. ZORIĆ, *Simbolika na nekim ranosrednjovjekovnim kamenim spomenicima*, Starohrvatska prosvjeta, serija III - sv. 21, Split 1995, 195-196.

⁵⁰ V. KORAĆ, *Prevlaka u Boki Kotorskoj, Pregled arheoloških iskopavanja 1965*, Starinar, Beograd 1957, 388, sl. 2; ID., *Ostaci manastira Sv. Arhandela Mihaila na Prevlaci*, Starinar, knjiga LI/2001, Beograd 2002, 139.

⁵¹ Lapide iz benediktinske opatije sv. Mihajla na Prevlaci donedavno su se čuvala u Centru za kulturu u Tivtu. U međuvremenu su ih preuzeli nedavno naseljeni monasi Srpske pravoslavne crkve i pohranili u priručnoj zbirci na Prevlaki. Za podatke o njima zahvaljujem se voditelju Centra Nevenu Staničiću te posebno kolegicama Mileni Vrzić i Zorici Čubrović koje su mi omogućile da u samoj zbirci razgledam sve ulomke.

U gornjoj zoni vijenca sučeljena su dva niza voluta s trokutićem u sredini, a u donjoj je zoni kimation. Među njima nalazi se dio natpisa sa sačuvanim riječima: [... p]ROPISIATORIVUM AD ONORE BEAT[i Michaelis ...]. Riječ *propisiatorium* V. Delonga je protumačila iskrivljenim oblikom riječi *propitiatorium*, a ta se prema Starome zavjetu (Izl 25,17-22 i 26,1-37; Heb 9,5) odnosi na *Pomirilište*, tj. pokrov *Kovčega* u židovskome hramu.⁵² Ciborij nad oltarom u crkvi svojevrsna je zamjena u kršćanskoj kulturi i umjetnosti upravo za taj dio liturgijskoga namještaja u jeruzalemskome hramu.

Arhitektonski crtež ulomka završnoga vijenca ciborija iz crkve Sv. Mihajla na Prevlaki (prema: V. Korać)

Nedavno su među lapidama otkrivenim s istraživanjima ranokršćanske crkve u Budvi ustanovljeni ulomci čini se oltarskoga i krstioničkog ciborija. Upravo je u toku izrada stručne dokumentacije i konzervacije ulomaka, za čim će uslijediti njihova znanstvena obrada. Ipak, već sada je moguće kazati da ciboriji posjeduju sve stilske odlike svojstvene cijeloj skupini ovdje tretiranih umjetnina, odnosno produkciji bokeljske radionice.⁵³

U Ulcinju se čuvaju ostaci romaničke crkve koja je slično kao i Koledata u Kotoru podignuta nad dijelovima starije građevine.⁵⁴ P. Mijović pretpostavlja da bi mlada mogla biti katedrala koja se pod imenom *S. Maria mater ecclesiae* navodi u povijesnom izvoru iz 1251. godine.⁵⁵ No, isti autor pretpostavlja da je u ulcinjskoj citadeli (najstarijem dijelu grada), postojala možda i bizantska bazilika. Stoga

⁵² V. DELONGA, kat. jed. III. 17, *Hrvati i Karolinzi - katalog*, Split 2000, 131.

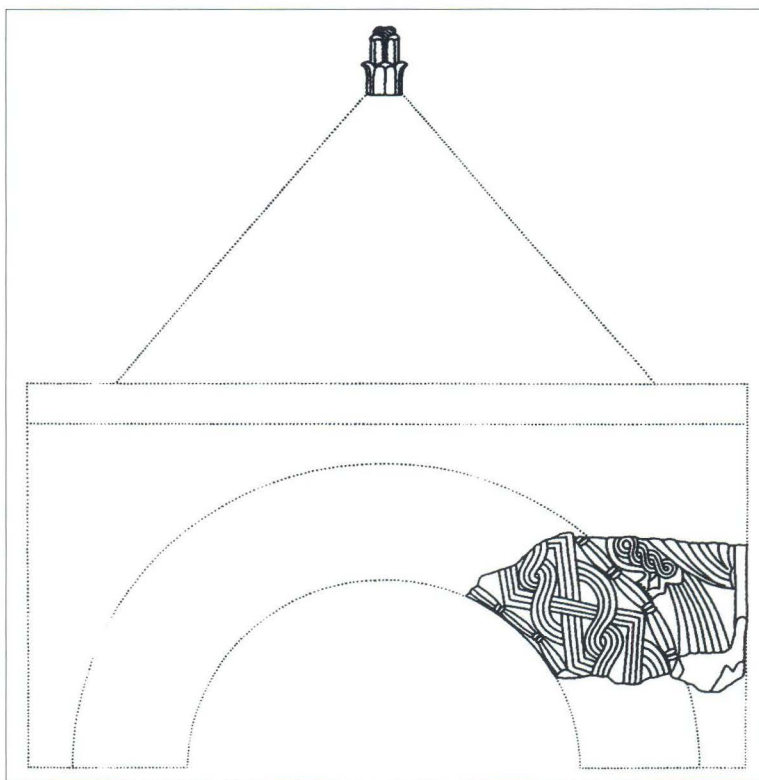
⁵³ Zahvaljujem se prof. Luciji Đurašković i njezinim suradnicima iz ustanove "Muzeji, galerija i biblioteka" u Budvi na pruženoj mogućnosti da u muzejskoj zbirci izravno razgledam ulomke, kao i ostatke bazilike iz koje potječu.

⁵⁴ P. MIJOVIĆ - M. KOVAČEVIĆ, *Gradovi i utvrđenja Crne Gore*, (dalje: *Gradovi i utvrđenja*), Beograd - Ulcinj 1975, 146; Đ. BOŠKOVIĆ-P. MIJOVIĆ-M. KOVAČEVIĆ, *Ulcinj I* (dalje: *Ulcinj I*), Beograd 1981, 109-124.

⁵⁵ P. MIJOVIĆ, *Ulcinjski ciborium*, (dalje: *Ulcinjski ciborium*), *Starinar*, sv. 36, Beograd 1986, 94.

Ulomak arkade ciborija iz crkve Sv. Mihajla na Prevlaki
(prema: V. Korać)

Grafička rekonstrukcija ciborija iz crkve Sv. Mihajla na Prevlaki (prema: V. Korać)

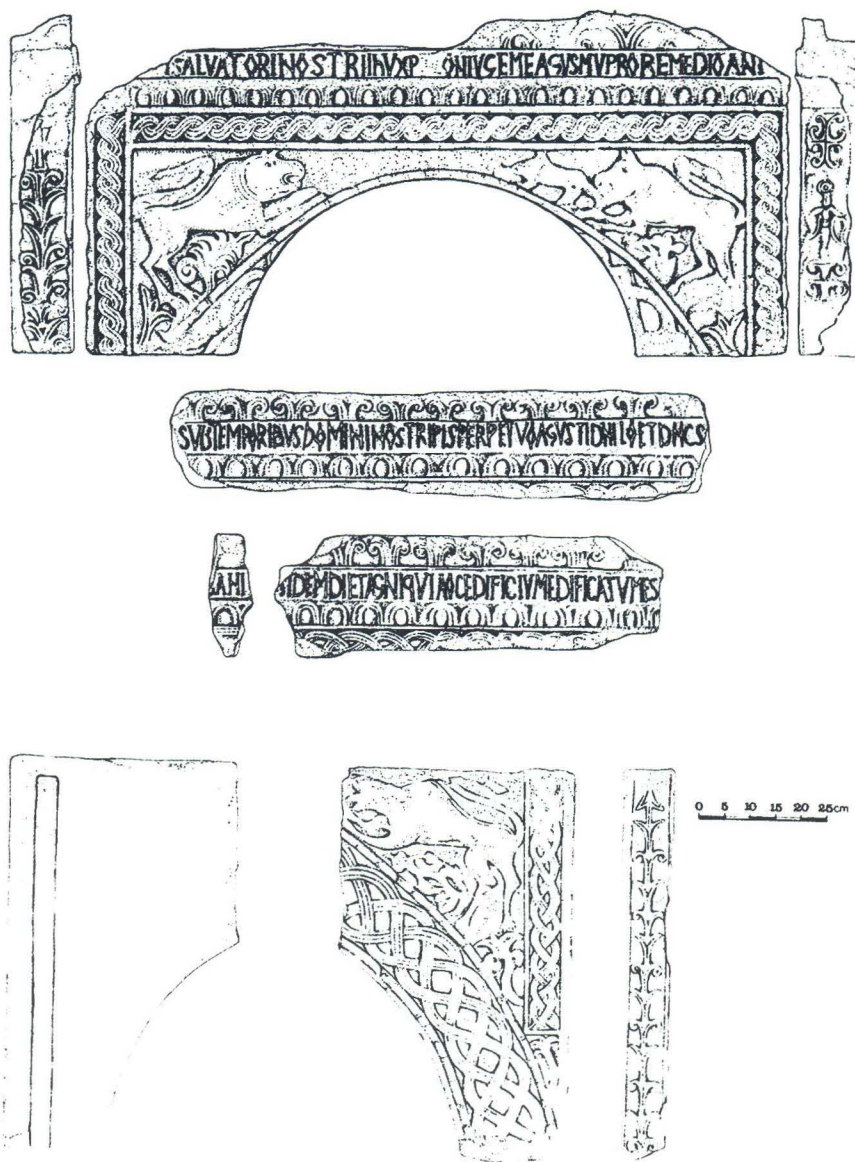
Arkada ciborija iz Ulcinja, Narodni muzej u Beogradu (prema: P. Mijović)

ostaje otvorenim pitanje iz koje crkve stvarno potječe poznati ulcinjski ciborij sačuvan u više dijelova.⁵⁶ Najveći ulomak je arkada već odavno pohranjena u Narodnom muzeju u Beogradu. Velik je dio i polovica arkade iz muzeja u Ulcinju. Ciboriju pripada i niz manjih fragmenata, među kojima su posebno važni oni s dijelovima natpisa. Beogradska i ulcinjska arkada zapravo su pročelna i začelna stranica krune ciborija. Na njihovoj poledini uklesani su utori za povezivanje s bočnim arkadama, što je, vidjeli smo, različito od kotorskoga ciborija na kojemu se ploče međusobno vežu pod kutom od 45°. Vjerujem da su "ulcinjsko" rješenje klesarskoga veza imale također arkade dubrovačkoga i komolačkog ciborija. S njima je i taj ulcinjski djelo iste radionice u kojoj su zasigurno izrađeni i kotorski ciboriji. Različito je samo tehničko rješenje pokrova koje, za razliku od primjera u Kotoru, ukazuje na krov u obliku četverostrane piramide, poput onoga u Orvietu.

Dakle, osnovna shema geometrijskih ukrasa na arkadama krune ponavlja već opisane elemente: široku traku na kojoj se uz oblinu luka i među astragalima nižu tropruti učvoreni krugovi prepleteni rombovima (beogradska stranica i jedna bočna) ili, pak, pletenica satkana od tri troprute trake (ulcinjska arkada); zatim uske jednostavne troprute pletenice uz vanjske bridove stranica, te kimation s ovulama podno natpisa i završni vijenac nad njim ukrašen na pročelnoj arkadi nizom lukova i parom voluta pod njima. Volute su međusobno okrenute nasuprotno jedna drugoj. Na ostalim arkadama nizovi su takvih voluta u paru. (Likovno različit ornament nalazi se na ulomku s uklesanim slovima STAN. Tamo je, za razliku od spomenutih voluta, niz međusobno prepletenih lukova, kao na arkadi s lavovima kotorskoga ciborija.⁵⁷ Kako je taj motiv stilski različit od ostalih na završnome vijencu ulcinjskoga ciborija, može se pretpostaviti da ulomak s njim ne pripada tome ciboriju. To više što logičnim postavljanjem dijela natpisa s datacijom u

⁵⁶ ID., *Ulcinjanski ciborij, Pradavne i davne kulture Crne Gore*, Titograd 1987, 151.

⁵⁷ P. MIJOVIĆ, *Ulcinjanski ciborium*, 148, sl. 8.

Arhitektonski crtež arkade i ulomaka ciborija iz Ulcinja (prema: P. Mijović)

završni dio teksta - dakle, na mjesto četvrte, a ne druge arkade, kako je to predložila D. Preradović-Petrović⁵⁸ - pokazuje se da sve četiri stranice vijenca mogu imati likovno srodne pa time stilski i ujednačene ukrase. Na ispravnost takva

⁵⁸ D. PRERADOVIĆ-PETROVIĆ, *Ulcinjnski ciborium - natpis i reljefne predstave*, (dalje: *Ulcinjnski ciborium*) *Godišnjak Pomorskog muzeja u Kotoru* L, Kotor 2002, 256.

rasporeda pri čitanju samoga teksta upozorava i M. Lončar svojom filološkom analizom cjeline ulcinjskoga natpisa.) Posebnu pozornost valja pokloniti ukrasima na uskim bočnim stranicama beogradske i ulcinjske arkade. Tu se, kao na nekom festonu, nižu biljni motivi slični već spominjanom kitnjastom akantusovom cvijetu s oštrim listovima i u volute svijenim viticama. Srodni su s onima na dubrovačkome ulomku. Konačno, u trokutastim su poljima likovi lavova, na prvi pogled jednako riješeni kao oni u Kotoru i Komolcu. Kako su na tijelima životinja s ulcinjskoga ciborija ipak uočljive razlike u modelaciji njihovih glava, a na tijelu nema natpisa LEO (kao na kotorskome); ili, pak LAV (kao na komolačkome), navedene razlike možda i nadalje valja proučavati. Međutim, neovisno o nedoumicama koje te razlike mogu nametati, očito je da na pročelnoj stranici ulcinjskoga ciborija nema pauna već su to zasigurno likovi lavova. Karakter natpisa na beogradskoj arkadi kazuje da je upravo ona pročelna. Natpisom se bavilo više istraživača, među njima nedavno i M. Lončar koji svojom analizom predlaže zasad čitanje teksta na ovaj način:

- 1) ... (ad honorem domin)I SALVATORI NOSTRI IHV XP(i)
(c)ONIVGE MEA GVSMV PRO REMEDIO ANI(me) ...
- 2)
..... S ANT(e)
- 3) SIDEM D(e)I ET AGNI ... QUIA (h)OC EDIFICIVM
EDIFICATVM ES(t)
- 4) ... SVB TEMPORIBVS DOMINI NOSTRI PI(i)S PERPETVO
A(u)GVSTI D(omi)N(i) L(e)O ET D(omi)N(i) C(on)S(tantini)

Prijevod:

- 1) (U čast Gospodina) Spasitelja našega Isusa Krista.
mojoj ženi Gusmu za spas duše ...
- 2)
..... (poklonite se) pred
- 3) prijestoljem Boga i Jaganjca jer je sazdana ovo zdanje
.....
- 4) u vrijeme gospodara našega najpobožnijega vječno augusta
gospodina Leona i gospodina Konstantina ...⁵⁹

P. Mijović je pretpostavio da ime Spasitelja na natpisu ujedno označava prvotni titular crkve iz koje potječe ciborij. Sumnju u takvu mogućnost nedavno je izrazila D. Preradović-Petrović, ali nije ponudila drugo rješenje.⁶⁰ Razumljivo je da Kristovo ime u natpisu stoji na čeonj arkadi ciborija a da imena bizantskih vladara - za koje je već J. Kovačević utvrdio da su Lav V. i njegov sin Konstantin - određuju vrijeme nastanka ciborija, *sub temporibus*. Po tome je on zapravo nešto

⁵⁹ M. Lončar se na moj poticaj počeo baviti proučavanjem tekstova na ranosrednjovjekovnim ciborijima u nas. Zahvaljujem autoru na suradnji i pomoći pri razmatranju ulcinjskoga natpisa za koji je ustanovio više mogućnosti čitanja i tumačenja pojedinih dijelova teksta. Posebno mu zahvaljujem što mi je dopustio da se služim iznesenim prijedlogom koji je još uvijek radna varijanta Lončarevog čitanja i prijevoda ulcinjskoga natpisa.

⁶⁰ D. PRERADOVIĆ-PETROVIĆ, *Ulcinjiski ciborium*, 247-264.

mlađi od kotorskoga, klesan zasigurno između 813. i 820. godine.⁶¹ Međutim, isticanje formule *sedem Dei et Agni*,⁶² (na natpisu uklesane u obliku *sidem*), upozorava na mogućnost da je cijela crkva, *quia hoc edificium edificatum est*, bila posvećena kultu sadržanom u toj formuli, što u konačnici ukazuje na samoga Krista. S tim u vezi zanimljivo je da se među ulcinjskim crkvama nalazila i ona posvećena Preobraženju Kristovom, *Sigurata*, poznata po povijesnome izvoru iz 1394. godine.⁶³ Isticanje *Agnusa* ukazuje i na vezu s liturgijom euharistije te se konačno može zaključiti da je ciborij zaista stajao nad oltarom neke ulcinjske crkve.

Opisanu skupinu ciborija tvore instalacije proizašle iz bokeljske radionice. Većinom je riječ o mramornim ciborijima koje karakterizira vrlo fina obrada te neke likovne komponente preuzete očito iz bizantske tradicije. Prije svega to su likovi lavova s karakterističnom ikonografskom shemom. Prikazani su u trku, u progonu malih životinja pred sobom. Čeljusti su im razjapljene, griva vihori, a nad leđima im kovitla dugi rep povijen u "S" liniju (Komolac, Kotor, Ulcinj). Na arkadama je podno završnoga vijenca kimation s klasičnim ovulusima, (Kotor, Ulcinj). Uske bočne stranice na pročelnoj i začelnoj arkadi ukrašavaju "festoni" srodni kitnjastome cvijetu akantusa s ostrim listovima i viticama zavijenim u volute (Dubrovnik, Ulcinj). Obline nekih arkada kotorskih ciborija prate široke trake s podvezanim troprutim stabljikama koje u valovitim linijama zatvaraju ovalna polja s bršljanovim listovima i ljiljanovim cvjetovima. Stilska ujednačenost svih ciborija bokeljske skupine, ali s njima i brojnih ostalih elemenata liturgijskoga namještaja na cijelome području od Dubrovnika do Ulcinja, sugestivno govori o produkciji jedne radionice koja bijaše locirana možda upravo u Kotoru, gdje ima ponajviše njezinih djela. Kronološki kotorske ciborije valja dovoditi u vezu s prilikama koje su uslijedile u tome gradu nakon 806. godine. Tada su, već 809. godine za njega pribavljene relikvije sv. Tripuna, mučenika iz Frigije u Maloj Aziji. Njemu je, zaci-jelo nešto kasnije, podignuta i zasebna memorija. Hram je tipološki srodan sa sličnima u bizantskoj arhitekturi. Konačno, vrlo važan su oslonac za datiranje cijele skupine neupitna imena bizantskih careva na ulcinjskome ciboriju, Lava V. i sina mu Konstantina, koji su vladali od 813-820. godine. Sve to pruža realnu mogućnost za datiranje ukupne produkcije bokeljske radionice (također i podizanje memorije sv. Tripuna u Kotoru), u prvu četvrtinu ili trećinu 9. st.

O ranoromaničkome ciboriju iz katedrale u Kotoru svjedoče dva ulomka tjem-nih dijelova dviju srodnih arkada,⁶⁴ ali s njima i nekolicina do sad neobjav-ljenih koje upravo obrađuje kolegica Z. Čubrović iz Kotora. Na jednome je oču-vana plastički oštro modelirana lozica obloga pruta koji se u valovitom kretanju pruža uz oblinu arkade. U svakome valu povijen je list. U trokutastom polju

⁶¹J. KOVAČEVIĆ, *Marginalije*, 150; ID., *Istorija*, 375. Takvo tumačenje tog dijela natpisa te iz toga i datiranje samoga ciborija podupro je svojom analizom N. Jakšić. (Vidi: N. JAKŠIĆ, *Iz Kotora*, 142.)

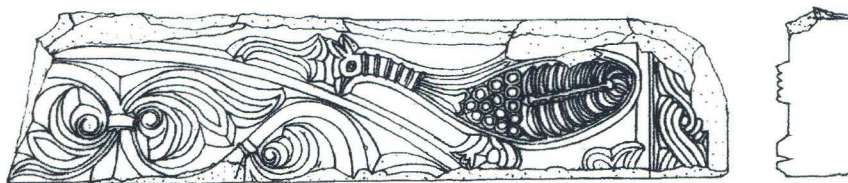
⁶²Formula je čak dva puta zapisana u *Otkrivenju* Ivanovu. (Otk 22, 1-3.)

⁶³Đ. BOŠKOVIĆ- P. MIJOVIĆ- M. KOVAČEVIĆ, *Ulcinj I*, 10; Preobraženju je posvećena i dubrovačka crkva *Sigurata* [Vidi: Ž. PEKOVIĆ, *Crkva Sigurata na Prijekom*, PPUD 35, (*Petriciolijev zbornik I*), Split 1995, 253-270], a tome je kultu bila posvećena i crkva na Sv. Stefanu s natpisom iz 17. st., (vidi: P. MIJOVIĆ - M. KOVAČEVIĆ, *Gradovi i utvrđenja*, 135.)

⁶⁴M. ČANAK-MEDIĆ, *Katedrala Svetog Tripuna*, 88, slika 15.

Ulomci arkada ranoromaničkoga ciborija iz katedrale u Kotoru

Arhitektonski crtež ulomka arkada ranoromaničkoga ciborija iz katedrale u Kotoru

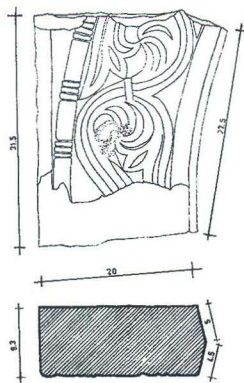
između tjemena arkade i njezina desnog ruba sačuvan je lik ptice glavom okrenute prema tjemenu. Iza nje je očuvan dio okomite trake uz desni rub arkade. Na traci je tropruta pletenica s "okom" u svakome čvoru.⁶⁵ Isti se ornament proteže gornjim rubom ulomka druge arkade čiju oblinu također prati lozica obloga pruta s listovima povijenim u svakome njezinom valu. Arkade toga ciborija imaju u podgledu luka zanimljivu varijantu plohe introdosa. Ona je slomljena, zapravo, sastoji se od dviju skošenih ploha među kojima je brid po sredini podgleda u punom opsegu luka. Po stilskim odlikama vidljivo je da su ti ulomci dijelovi ciborija mlađeg od onih predromaničkih iz katedrale. Srodni su donekle sa ciborijima iz Zadra i Solina,⁶⁶ a po modelaciji lozice možda posebno s onima iz Grada u

⁶⁵ Ulomak je izložen na galeriji katedrale u Kotoru.

⁶⁶ I. PETRICIOLI, *Romanička skulptura*, 15-18.; ID., *Reliefs de l'église salonitane de St-Pierre*, (dalje: St-Pierre), *Disputationes salonitanae*, Split 1970, 114-115; ID., *Ciborij iz zadarske crkve sv. Tome*, (dalje: Sv. Toma), *Starohrvatska prosvjeta*, ser. III, sv. 11, Split 1981, 163-168.

Italiji.⁶⁷ Dakle, riječ bi bila o ranoromaničkoj umjetnini koju je moguće datirati u 11. st. i povezati s tokovima crkvene reforme u Dalmaciji toga vremena.⁶⁸

U crkvi sv. Marije od Rijeke pohranjen je ulomak još jedne zanimljive arkade. Ta je sačuvana u tek malome ulomku vjerojatno tjemena dijela.⁶⁹ Na licu ima široku traku s astragalom i troprutom lozicom s virovito zavijenim listovima u svakome valu stabljike. U podgledu luka pak, i taj ulomak ima jednako modelirani introdos kao i dva prethodna. Ipak, problematično je treba li ga povezivati s tim ciborijem, ili pretpostaviti možda još jedan ciborij u katedrali?

Ulomak arkade ranoromaničkoga ciborija iz katedrale u Kotoru (prema: M. Čanak)

* * *

Opisane predromaničke ciborije obilježavaju zajedničke stilske odlike svojstvene umjetninama proizašlim iz pretpostavljene bokeljske klesarske radionice. Većinom je riječ o mramornim instalacijama koje karakterizira vrlo fina obrada te neke likovne komponente preuzete očito iz bizantske umjetničke tradicije. Prije svega to su likovi lavova s određenom ikongrafskom shemom. Prikazani su u trku kako progone male životinje pred sobom. Čeljusti su im razjapljene, griva vihori, a nad leđima im kovitla dugi rep povijen u "S" liniju, (Komolac, Kotor, Ulcinj). Na arkadama je podno završnoga vijenca kimation s klasičnim ovulusima (Kotor, Ulcinj). Uske bočne stranice na pročelnoj i začelnoj arkadi ukrašavaju "festoni" srodni kitnjastome cvijetu akantusa s oštrim listovima i viticama zavijenim u volute, (Dubrovnik, Ulcinj). Obline nekih arkada kotorskih ciborija prate široke

⁶⁷ M. LAVERS, *I cibori di Aquileia e di Grado*, (dalje: I cibori), *Antichità Altoadriatiche* IV, Trieste 1974, 156-160, bilješka 108.

⁶⁸ M. JURKOVIĆ, *Crkvena reforma i ranoromanička arhitektura na istočnom Jadranu* (dalje: *Reforma*), *Starohrvatska prosvjeta*, ser. III, sv. 20, Split 1990, 191-213.

⁶⁹ M. ČANAK-MEDIĆ, *Arhitektura Nemanjinog doba - II*, Beograd 1989, 251, sl. 48.

trake s podvezanim troprutim stabljikama koje u valovitim linijama zatvaraju ovalna polja s bršljanovim listovima i ljiljanovim cvjetovima. Stilska ujednačenost svih ciborija bokeljske skupine, ali s njima i brojnih ostalih elemenata liturgijskoga namještaja na cijelome području od Dubrovnika do Ulcinja, sugestivno govori o produkciji jedne radionice koja bijaše locirana možda u samome Kotoru gdje ima ponajviše njezinih djela.⁷⁰ Kronološki pak kotorske ciborije valja dovoditi u vezu s prilikama koje su uslijedile u tome gradu nakon 806. godine. Tada su, već 809. godine, za njega pribavljene relikvije sv. Tripuna, mučenika iz Frigije u Maloj Aziji. Njemu je, zacijelo nešto kasnije, podignuta i zasebna memorija. Hram je tipološki srodan sa sličnima u bizantskoj arhitekturi. Konačno, vrlo su važan oslonac za datiranje cijele skupine neupitna imena bizantskih careva na ulcinjskome ciboriju, Lava V. i sina mu Konstantina, koji su vladali od 813-820. godine. Sve to pruža realnu mogućnost za datiranje ukupne produkcije bokeljske radionice (također i podizanje memorije sv. Tripuna u Kotoru), u prvu četvrtinu ili trećinu 9. st. Važno je naglasiti i zapažanje o paru ciborija, odnosno o cjelovitom liturgijskom namještaju, koji bijaše skupa s krstioničkim i oltarskim ciborijem naručivan i postavljan u katedralnim crkvama, očito kao odgovor na određene crkvene reforme i propise koji su ih pratili.

Zanimljivo je da srodnih ornamenata s reljefa iz te radionice ima i na pojedinim primjercima predromaničke kamene plastike na tlu Istre i donje Dalmacije. Tako na primjer dvije troprute stabljike koje se u valovitim linijama primiču i odmiču jedna od druge, zatvarajući ovale među sobom, kao na ciborijima u Dubrovniku i Kotoru, zatječemo također uz bridove s lijeve i desne strane na arkadi ciborija iz Sv. Felicite u Puli, ili na širokoj traci uz luk na arkadi ciborija iz Novalje na Pagu, kao i na predromaničkome ulomku iz Omišlja na Krku, te na nizu ulomaka crkvenoga namještaja u Dubrovniku. Akantusov cvijet s ulomaka ciborija iz katedrale u Dubrovniku, ili Ulcinju, te pluteja iz katedrale u Kotoru, ili pak *Drvo života* s krstioničkoga ciborija u Kotoru i pluteja u Dubrovniku, zatječemo također na sarkofagu i pluteju iz katedrale u Zadru. Sve to govori o širokome cirkuliranju predložaka za neke motive inače karakteristične na reljefima iz bokeljske radionice. To upućuje i na neke dodire u prvim desetljećima 9. st. u klesarskoj proizvodnji na pr. između Zadra, s jedne strane, te Dubrovnika i Kotora, s druge. To je doba učvršćivanja bizantske vlasti u Dalmaciji, vrijeme obilježeno godinama prije i poslije Ahenskoga mira. Riječ je o fenomenu kojemu u proučavanju liturgijskoga namještaja i njegovih stilskih odlika u Istri i Dalmaciji i nadalje valja poklanjati pažnju.

Međutim, ulomke ranoromaničkih ciborija u Kotoru valja dovoditi u vezu s umjetnošću koja je pratila reformu Crkve na Zapadu u 11. stoljeću. Odras te reforme moguće je pratiti u arhitekturi ranoromaničkih bazilika, posebice onih u benediktinskim opatijama, na cijelome potezu jadranskoga priobalja od mletačkih

⁷⁰ Na stilsku ujednačenost dijelova predromaničkoga liturgijskog namještaja na jugu Dalmacije, kao produkciju jedne klesarske radionice, već odavno ukazuju različiti autori: J. Stojanović-Maksimović (1953), Lj. Karaman (1955), I. Petricioli (1960. i 1990), J. Kovačević (1963. i 1967), J. Maksimović (1971), I. Pušić (1971), Z. Čubrović (1993-1994), N. Jakšić (1999-2000); U vezi s natpisima na tim spomenicima pisali su L. Mirković (1951), J. Kovačević (1963), P. Mijović (1985), N. Jakšić (1999-2000) i V. Delonga (2001).

laguna do dalmatinskih gradova i otoka.⁷¹ Svojstveni su im npr. i specifični oblici *acanthus-spinosa* kapitela,⁷² (koji su s obala Dalmacije prodrli duboko u evropski kontinent do benediktinskih opatija u Ugarskoj).⁷³ Stoga ne čudi određena stilska srodnost ulomaka ranoromaničkih ciborija u Kotoru s onima u Zadru i Solinu⁷⁴ te posebno sa šesterostranim ciborijem iz krstionice u Gradu (Italija).⁷⁵ To govori o trajno održavanim doticajima dalmatinskih radionica s onima u gradeško-akvilejskome kulturnom krugu.

⁷¹ M. JURKOVIĆ, *Reforma*, 191-213.

⁷² N. JAKŠIĆ, *Tipologija kapitela II. stoljeća u Dalmaciji*, Starohrvatska prosvjeta, ser. III, sv. 13, Split 1983, 203-214; V. ŠTRKALJ, *Il restauro della chiesa di S. Maria a Zara: Un contributo allo studio dei capitelli corinzi dell'XI secolo nell'Alto Adriatico*, Antichità Altoadriatiche, vol. XXVI, Trieste, 475-496;

⁷³ M. TAKACS, *Ornamentale beziehungen zwischen der steinmetzkunst von Ungarn und Dalmatien im XI. Jahrhundert*, Hortus atrium medievalium, sv. 3, Zagreb - Motovun 1997, 165-178.

⁷⁴ I. PETRICIOLI, *Romanička skulptura*, 15-18; ID., *St-Pierre*, 114-115; ID., *Sv. Toma*, 163-168.

⁷⁵ M. LAVERS, *I cibori*, 156-160.

CIBORIA OF THE EARLY MIDDLE AGES IN KOTOR

Pavuša Vežić

The pre-Romanesque ciboria described are characterised by joint stylistic features typical of the artworks derived from the hypothesised Boka masonry workshop. Mostly this is to do with marble installations that are characterised by very fine workmanship and certain components of the visual arts clearly taken over from the Byzantine artistic tradition. These primarily are the figures of lions with a certain iconographic scheme. They are shown running, driving small animals in front of them. Their jaws are agape, their manes flowing, and on their backs they have a long tail bent into an S line (Komolac, Kotor, Ulcinj). On the arcades below the top cornice is a cymatium with classical *ovolo* moulding (Kotor, Ulcinj).

The narrow lateral sides on the façade and rear arcades are decorated with festoons like the flower of the acanthus with its sharp leaves and tendrils turned into volutes (Dubrovnik, Ulcinj). The curves of some of the arcades of the Kotor ciboria are followed by broad bands with a three stranded stalks that in waving lines close off oval fields with ivy leaves and lily flowers. The stylistic uniformity of all the ciboria of the Boka group, and with them many other elements of the liturgical furnishings in the whole area from Dubrovnik to Ulcinj speak suggestively of the production of a single workshop located perhaps in Kotor itself, where there are the most works from it. Chronologically, however, the Kotor ciboria should be referred to the conditions that occurred in the city after 806.

Then, as early as 809, the reliquary of St Tripun, martyr of Phrygia in Asia Minor, were acquired for it. For this, probably, a separate *memoria* was later built. The shrine is typologically similar to similar features in Byzantine architecture. Finally, a very important support for the dating of the whole group is the undoubted names of the Byzantine emperors on the Ulcinj ciborium, Leo V and his son Constantine, who ruled 813-820. All this together gives a realistic opportunity for the dating of the overall production of the Boka workshop (and also the erecting of the *memoria* to St Tripun in Kotor) to the first quarter or third of the 9th century.

It is interesting that are similar ornaments with relief from this workshop, on some specimens of pre-Romanesque stone sculpting in Istria and southern Dalmatia. Thus for example two three stranded stems that approach and depart from each other in waving lines, closing off oval shapes between them, as on the ciboria in Dubrovnik and Kotor, can also be found alongside the edges of the left and right sides on the arcade of the ciborium of St Felicita in Pula, or the broad band alongside the arch on the arcade of the ciborium from Novalja on Pag, as also on the pre-Romanesque fragment from Omišalj on Krk, and on a series of fragments of church architecture in Dubrovnik. The acanthus flower from the fragments of the ciborium from the cathedral in Dubrovnik or Ulcinj and the screenslabs from the cathedral in Kotor, or, even, the Tree of Life from the baptistery ciborium in Kotor and the pluteus in Dubrovnik can be found also in the sarcophagus and pluteus from the cathedral in Zadar. All this indicates a wide circulation of models for certain motifs that were characteristic, otherwise, of the reliefs of the Boka workshop.

This also suggests certain contacts in the first decades of the 9th century between the masonry work of, for example, Zadar on the one hand and Dubrovnik and Kotor on the other. This is the period in which Byzantine rule in Dalmatia was consolidated, a time marked by the years before and after the Peace of Aachen. This is a phenomenon to which in the study of liturgical furnishing and stylistic features of it in Istria and Dalmatia further attention should be paid.

However, the fragments of the early-Romanesque ciboria in Kotor should also be related to the art that accompanied the reforms of the church in the west during the 11th century. A reflection of this reform can be seen in the architecture of the early-Romanesque basilica, particularly those in the Benedictine abbeys from the Venetian lagoons all along the Adriatic coastal area to the Dalmatian islands and cities. Typical of them for instance are the particular forms of the *acanthus-spinosa* capitals (which from the coast of Dalmatia penetrated deeply into the European continent, to the Benedictine abbeys in Hungary). Hence there is no wonder about the stylistic similarity of the fragments of the early-Romanesque ciboria in Kotor and those in Zadar and Salona and in particularly with the hexagonal ciborium from the baptistery in Grado, Italy. This suggests a lasting maintenance of contacts between the Dalmatian workshops and those in the cultural area of Grado and Aquileia.